

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2022.28.12>
УДК: 378.091.3:387.011.3-051]:780.616.432

Туровець О. В.

Структурний аналіз методичної культури майбутнього викладача фортепіано

У статті розглянуто зміст поняття «культура» у соціологічному, психологічному та педагогічному аспектах. Окремим елементом педагогічної діяльності виділено професійно-педагогічну культуру, а частиною останньої визначено методичну культуру як специфічне проектування загальної та педагогічної культури в сферу методичної діяльності. Встановлено, що виконавська підготовка є одним із основних аспектів навчання студентів мистецького профілю у закладах вищої освіти. Розкрито специфіку підготовки магістрів у класі фортепіано з урахуванням перспективи їх майбутньої професійної діяльності. Сформульовано визначення поняття методичної культури викладача фортепіано. Структуру методичної культури майбутнього викладача фортепіано розглянуто у єдності чотирьох компонентів: мотиваційно-інформаційного, операційно-технологічного, рефлексивно-оцінного та корекційно-комунікативного.

Ключові слова: методична культура; магістр-піаніст; фахова підготовка; структура.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах реформування музично-педагогічної освіти особливої актуальності набуває підготовка такого фахівця, який володіє не лише відповідними теоретичними знаннями та практичними вміннями, а й критичним мисленням і здатністю знаходити нестандартні рішення в ході своєї професійної діяльності. Вимоги до освіти педагога-музиканта, зокрема, викладача фортепіано, концентруються на формуванні цілеспрямованості, вихованні потреби в досягненні високих цінностей культури та досягненні високих результатів на основі розвинених професійних компетенцій. Враховуючи вищезазначене, формування методичної культури майбутнього викладача фортепіано повинно стати одним із провідних завдань вищої школи, оскільки вона прямо пов'язана з практичною діяльністю педагога-музиканта і безпосередньо впливає на якісний результат роботи з учнем.

Мета дослідження: надати структурно-змістову характеристику методичної культури магістра – майбутнього викладача фортепіано.

Виклад основного матеріалу. У найбільш загальному значенні поняття «культура» означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людством, «творчу діяльність людства в усіх сферах буття і свідомості, що є діалектичною єдністю процесів опредметнення (створення цінностей, норм, знакових систем і т.д.) і розпредметнення (освоєння культурної спадщини) і спрямована на виявлення та розвиток сутнісних сил людини» [8, с.112].

У соціологічному аспекті культура розглядається як специфічний спосіб освоєння людиною навколишнього світу, досягнень людства в різних сферах діяльності. З цієї точки зору важливим структурним елементом культури є діяльність, оскільки культура – це втілення діяльності, а діяльність забезпечує освоєння наявних форм культури та створення нових [2, с.8].

Аналіз поняття культури у психології здійснюється через ряд підходів: культурно-історичний (Л.С.Виготський), психоаналітичний (З. Фрейд), гуманістичний (А. Маслоу) та ін. Також з точки зору психології культура людини може бути розглянута в контексті різних сфер життєдіяльності (професійної, особистої), з врахуванням ряду особливостей (національних, вікових) тощо.

Особливим видом культури виступає професійна культура особистості, яка розглядається дослідниками не тільки як сукупність установок, цінностей, норм поведінки і уявлень, а й інтеграція людських сил і здібностей, що реалізуються в діяльності (знання, вміння, навички, рівень інтелекту та ін.).

Важливим аспектом педагогічної діяльності є професійно-педагогічна культура, яка розглядається як складна інтегральна узагальнена якість особистості педагога-професіонала, як умова і передумова ефективної педагогічної діяльності, як узагальнений показник професійної компетентності педагога і як мета його професійного самовдосконалення. І. Ф. Ісаєв зазначає, що різноманіття видів професійно-педагогічної культури визначається різноманіттям функцій педагогічної діяльності [4, с.101]. Таким чином, методична культура є підвидом професійно-педагогічної культури, оскільки остання характеризує культуру педагогічної діяльності в цілому, в єдності всіх її функцій, а методична культура пов'язана з методичним контекстом професійної діяльності, з реалізацією методичних завдань.

Методична культура педагога як частина / вид професійно-педагогічної культури є специфічним проектуванням загальної та педагогічної культури в сферу методичної діяльності. Кожен педагог в процесі методичної діяльності накопичує досвід теоретичного і практичного вирішення різних методичних завдань, використовує досвід своїх попередників і сучасників на практиці відповідно до вимог реальної ситуації і має можливість вдосконалення способів здійснення методичної діяльності, збагачення існуючого досвіду та норм діяльності.

Педагог мистецького профілю повинен бути не просто грамотним, освіченим фахівцем, але, перш за все, творчою особистістю. Відповідно, підготовка студентів до цієї нелегкої діяльності має бути спрямована на розвиток їх творчих здібностей.

Важливою складовою професійного навчання магістра-піаніста є виконавська підготовка. У виконавстві розвиваються і збагачуються емоційна, волюва та інтелектуальна сфери особистості майбутнього педагога-музиканта, виховується артистичність, вміння встановлювати емоційний контакт з публікою, музичний смак, відчуття стилевих особливостей музичних творів, набувається музично-виконавський досвід. Всі ці аспекти потім позитивно позначаються у виконавській діяльності [3, с.68].

Багатокомпонентність діяльності викладача музичних дисциплін визначає відмінність процесу навчання в класі фортепіано педагогічного закладу вищої освіти від інструментальної підготовки студента в консерваторії. Якщо в останній зміст навчання сконцентровано на вдосконаленні концертно-виконавських якостей майбутнього музиканта, то інструментальне навчання майбутнього викладача має значну психолого-педагогічну складову (здатність не тільки виконувати твори, а й подавати музичний матеріал учнівській аудиторії, вміння спілкуватися з дітьми, враховуючи їх вікові особливості та ін.). Крім цього, до числа освоюваних в класі основного музичного інструменту умінь і навичок відносяться: володіння методикою самостійної роботи над творами, опанування різноманітними видами творчого і ансамблевого музикування, вміння грати незнайомий нотний текст «з листа» тощо.

Професійні виконавські якості викладача фортепіано складаються на основі поєднання багатьох компонентів: розвиток виконавських навичок, робота над культурою і технікою виконання, оволодіння необхідним комплексом теоретичних знань. У багатогранній діяльності педагога-музиканта виконання на музичному інструменті займає вкрай важливе місце; відповідно, поняття «методична культура

викладача гри на фортепіано» – категорія, яка характеризує професійні якості фахівця з урахуванням специфіки його професійної діяльності.

Методичний і практичний зміст індивідуальних занять у класі фортепіано повинен формуватися на основі особистісно зорієнтованого підходу до учнів, з урахуванням їх індивідуальних психофізіологічних особливостей, провідних мотивацій, рівня виконавської підготовки, сформованих здібностей, знань, умінь, навичок, мотивації до навчально-пізнавальної і творчо-пошукової діяльності, ступеня прояву самостійності, волі і творчої ініціативи в процесі вирішення проблемних завдань.

Навчання гри на фортепіано в педагогічному закладі вищої освіти має певну специфіку. Дуже важливо виховати всіх студентів, незалежно від їх виконавських здібностей, професійними педагогами-музикантами, оскільки майбутньому педагогу вкрай необхідно, прийшовши в клас до своїх підопічних, розвинути у них любов до музики за допомогою своєї виконавської майстерності, артистично і якісно ілюструючи музичні твори. «Музично-педагогічна діяльність – складний творчий процес, що включає в себе різні елементи виконавського мистецтва у всіляких його формах і проявах... якість підготовки педагога-музиканта багато в чому залежить від професійної спрямованості занять в класі фортепіано, вдосконалення шляхів і методів навчання, підвищення коефіцієнта корисної діяльності майбутнього фахівця» [1, с. 109-110].

Виходячи з вищевказаного, нами сформульоване визначення методичної культури викладача фортепіано як інтегративної особистісної якості, що являє собою здатність оцінювати та коригувати виконавські досягнення учнів у відповідності до прогнозованого результату шляхом використання цілеспрямованих методико-технологічних прийомів, створення естетично-обґрунтованої та педагогічно-доцільної інтерпретації змісту музичних творів, що дозволяє досконало виконувати музично-педагогічну діяльність з метою визначення індивідуальної освітньої стратегії учня.

Відповідно до визначення, структуру методичної культури майбутнього викладача фортепіано було розглянуто у єдності чотирьох компонентів: мотиваційно-інформаційного, операційно-технологічного, рефлексивно-оцінного та корекційно-комунікативного.

Мотиваційно-інформаційний компонент є одним із ключових компонентів методичної культури педагога і забезпечує, по-перше, усвідомлення педагогом аксіологічної функції педагогічної діяльності; по-друге, орієнтацію педагога на подолання труднощів, отримання результату; по-третє, прагнення педагога до самовдосконалення та розвитку особистісних здібностей (В.В.Краєвський) [6, с.33].

Процес фортепіанного навчання передбачає безпосереднє спілкування педагога зі студентом, тому від викладача вирішальною мірою залежить успішність його педагогічних зусиль. Стимулювання мотивації та майстерне управління мотиваційними процесами збагачує процес викладання основного музичного інструменту у магістрів. Значних результатів вдається досягти у тому випадку, коли особиста мотивація майбутнього викладача збігається з більш глобальними цілями – прагненням до самоактуалізації та самореалізації у навчальній та майбутній професійній діяльності. Важливе значення тут відіграє інтерес як один із постійних сильнодіючих мотивів людської діяльності. Інтерес до професії педагога проявляється в емоційному відношенні студентів до об'єкта пізнання: з одного боку до теорії та методики навчання, з іншого – до практики.

Невід'ємною частиною методичної культури викладача фортепіано є інформаційна складова, оскільки під час професійної підготовки у закладі вищої освіти магістри-піаністи повинні засвоїти широкий спектр знань, умінь і навичок, якими оперуватимуть у подальшій професійній діяльності. Інформаційна складова є фундаментальною основою професійної компетентності магістра-піаніста – це професійні знання, знання методики музичної освіти, педагогіки та психології і т.д. Її найважливішими особливостями виступають комплексність і системність, що вимагає від майбутнього педагога здатності синтезувати навчальні дисципліни. Освітнє середовище закладу вищої освіти безпосередньо впливає на процес оволодіння всіма видами професійної діяльності майбутнього викладача фортепіано та формування системи практичних умінь та навичок, що сприяють професійній самореалізації фахівця.

Отже, мотиваційно-інформаційний компонент включає мотиви діяльності майбутнього викладача фортепіано, спрямування на професійне самовдосконалення, а також інформаційне забезпечення.

Наступник компонент – *операційно технологічний*. Будь-яка навчальна діяльність передбачає виконання операцій, пов'язаних з опануванням відповідними вміннями та навичками. В даному випадку доцільно підкреслити володіння способами цілісної навчальної діяльності.

Поняття «методична культура викладача фортепіано» взаємопов'язане з різними видами його професійної діяльності. Визначальну роль має педагогічна та виконавська діяльність, оскільки у професії педагога-піаніста дуже важливою є спроможність поєднувати спеціальні знання, вміння та навички з педагогічними знаннями. Головними його завданнями є: навчити учня розуміти мистецтво, пробудити любов до музики і бажання музикувати, розвинути творчі здібності, створити оптимальні умови для його розвитку. Педагог-музикант, перш за все, повинен любити дітей, знати їх вікові та психологічні особливості, повинен уміти застосовувати педагогічні методики та сучасні технології. Специфіка педагогічної діяльності в даному випадку потребує постійного професійного зростання, зокрема, вдосконалення виконавської майстерності, тому творчий пошук та творче ставлення до справи є важливими умовами ефективності професійної діяльності викладача фортепіано.

Професійні виконавські якості викладача фортепіано складаються з поєднання багатьох компонентів: читання з аркуша, транспонування музичних творів, розвиток виконавських навичок гри як соло, так і в ансамблі та оркестрі, акомпанування, удосконалення культури та техніки виконання, володіння різними видами фортепіанної фактури, поглиблення музично-історичних знань. Високопрофесійне володіння прийомами гри на фортепіано займає винятково важливе місце: по-перше, це забезпечує якісне виконання творів відповідно до плану уроку, по-друге, педагог-музикант часто постає як сольний виконавець у концертних програмах, тому він повинен опанувати всім комплексом музично-виконавської підготовки, а отже, усіма перерахованими видами виконавської діяльності.

Володіння сучасними спеціальними методиками є не менш важливим аспектом в контексті формування методичної культури майбутнього викладача фортепіано. Щоб оптимізувати навчальний процес, корисно використовувати медіаматеріали у роботі над характером, образом, змістом музичного твору, стилем виконання, у самостійній роботі студента, під час підготовки до виступу на конкурсах, концертах. На сучасному етапі розвитку мистецької освіти невід'ємним є застосування

комп'ютерних технологій, що забезпечує високий ступінь наочності, підтримує та розвиває знання, вміння та навички, допомагає організувати різні форми креативності на занятті. Використання музично-комп'ютерних технологій у класі фортепіано – один із способів формування методичної культури майбутнього викладача.

Таким чином, використовуючи у своїй практичній діяльності різноманітні методи, педагог здатний забезпечити засвоєння студентами знань та навичок на більш глибокому, творчому рівні, що визначає високу якість їх музичної діяльності, і, відповідно, дає можливість здійснювати повноцінний музичний розвиток.

Ще один компонент у структурі методичної культури майбутнього викладача фортепіано – **рефлексивно-оцінний**. Тут особливу увагу варто приділити здатності розробити індивідуальну освітню стратегію розвитку учня. Вона має не лише відкривати нові можливості для його професійного зростання, але й пред'являти особливі вимоги до його особистості, актуалізувати інноваційні підходи до освітнього процесу, необхідність розвитку таких навичок як здатність до самоорганізації, самоосвіти, саморозвитку. Педагог повинен вміти добре аналізувати та виявляти недоліки уваги, уяви, рівня музично-теоретичних знань і, відповідно до цього, будувати лінію співпраці зі студентом.

Для реалізації індивідуальної стратегії розвитку студента на заняттях з фортепіано обов'язковим є володіння музично-педагогічним репертуаром, оскільки правильний вибір репертуару для студента є шляхом до подолання певних труднощів та передумовою формування потрібних якостей. За допомогою правильно підбраного репертуару відбувається розвиток здібностей та піаністичних навичок молодого музиканта, формування його музичного смаку та естетичних уявлень. Основними завданнями педагога під час підбору педагогічного репертуару є:

- визначення рівня професійної підготовки та музичних здібностей студента, його інтелектуального потенціалу;
- врахування типу темпераменту, характеру, індивідуальних прагнень студента, тобто виявлення властивостей особистості музиканта.

Важливо розглядати питання вибору музично-педагогічного репертуару у двох аспектах, включаючи: 1) твори, що відповідають схильностям студента; 2) твори, які будуть сприяти усуненню його технічних недоліків.

Наступним елементом означеного компоненту є здатність оцінити процес та результати музично-педагогічної діяльності. Музично-педагогічну діяльність потрібно оцінювати, враховуючи: творчий характер музично-педагогічної діяльності; характер музикування як виду мистецтва; відсутність конкретних стандартів, за якими можна було б оцінити художній бік виконання у музиці. Водночас, специфіка творчої спрямованості музичного навчання вимагає дуже обережного словесного оцінювання. «Розумна система зауважень не лише законна, а й потрібна. Вона допомагає сформуватись міцному характеру, виховує почуття відповідальності, тренує волю» [9, с. 128]. Оцінка музичного виконання має враховувати такі параметри: здібності, музичні дані студента; складність виконуваної програми; технічний рівень виконання; прогрес студента порівняно з попереднім рівнем.

Останній компонент методичної культури майбутнього викладача фортепіано – **корекційно-комунікативний**. Після оцінювання виникає потреба у здатності до коригування музично-педагогічної діяльності. У процесі роботи зі студентом в класі фортепіано на кожному етапі вивчення будь-якого твору необхідна відповідна корекція з боку педагога. Спочатку це правильне відтворення тексту, дотримання

аплікатури та штрихів, динаміка і всі супутні позначки в нотному тексті, які необхідно враховувати під час розбору музичного твору. Внесення коректив у недоліки жанрового або стильового осмислення твору має важливе значення з самого початку розбору нотного тексту (це коректне використання педалі у творах різних епох, правильне туше і т.д.). Далі перед студентом можуть виникнути проблеми формоутворення – неспроможність охопити загальну форму твору або ж невміння переключатись з різних видів матеріалу. Наприкінці, на репетиційному етапі, коли студент вже виконує твір в належному темпі і повністю відтворює його жанрово-стильові характеристики, потрібно спонукати його до пошуку певних проявів індивідуальності та вироблення власних інтерпретаційних пропозицій, адже визначення остаточного темпу та характеру певною мірою залежить від особливостей особистості студента.

Наступний елемент – здатність до регуляції емоційно-психологічного стану учня. Професійне становлення музиканта-виконавця неможливе без включення емоційної сфери та активізації психологічної стійкості. Тут має велике значення взаємна довіра, адже сфера музичного мистецтва надзвичайно тонка та індивідуалізована. Студент не боїться озвучити свої думки, почуття та враження, якщо він впевнений, що його відповідь не буде сприйнята негативно, тому оцінка його відповіді та коментарі з боку педагога – момент винятково делікатний. Важливо зацікавити студента, викликати в нього інтерес до музичної діяльності, і тут часто допомагає створення ситуації успіху. На будь-якому етапі роботи в класі потрібно, в першу чергу, підкреслювати позитивні моменти, помічати навіть найменші досягнення учня, і обов'язково вказувати на них, це дасть йому впевненість у своїх силах і можливостях. Отже, творче, емоційно-сприятливе середовище не тільки робить заняття продуктивнішим і осмисленішим, а й відкриває як для учня, так і для педагога нові перспективи розвитку.

Останній елемент корекційно-комунікативного компоненту – індивідуальний стиль педагогічного керівництва. Стильові особливості педагогічного спілкування та педагогічного керівництва залежать, з одного боку, від індивідуальності педагога, від його компетентності, комунікативної культури, емоційно-морального ставлення до учнів, творчого підходу до професійної діяльності; з іншого боку – від особливостей студентів, їх віку, освіченості, вихованості та особливостей учнівського колективу, з яким педагог вступає в контакт. На сьогодні виділяють багато стилів педагогічного керівництва, але ми зупинимось на основних.

Авторитарний стиль характеризується централізацією керівництва, коли учень сприймається як об'єкт педагогічного впливу, а не рівноправний партнер, і всі рішення приймаються педагогом одноосібно. *Демократичний стиль* характеризується певним розподілом повноважень між педагогом та студентом щодо його навчання та інтересів. *Ліберальний стиль* передбачає відсутність активної діяльності з боку педагога, він уникає прийняття рішень, передаючи ініціативу учням, колегам. *Фасилітаційний стиль*, в основі якого — єдність високого професіоналізму педагога та його етичних установок, адже захопленість спільним із учнями творчим пошуком – результат як комунікативної діяльності вчителя, так і його ставлення до педагогічної діяльності загалом. Даний стиль педагогічного керівництва можна розглядати як передумову успішної роботи та досягнення високих результатів.

Враховуючи цілий ряд особливостей музично-педагогічного навчання, викладачу неможливо дотримуватись одного стилю педагогічного керівництва,

оскільки творчий процес викликає у студента різні емоції, додатковим фактором також є тип його темпераменту, здатність до комунікації з педагогом, рівень володіння музичними вміннями та навичками.

Розглянута змістовно-структурна характеристика розкриває можливості як для діагностування рівня сформованості означеної якості у магістрів-піаністів, так і для теоретичного обґрунтування, розробки та експериментальної апробації методики формування методичної культури у майбутніх викладачів фортепіано.

Література:

1. Воронова Т.Н. К проблеме профессиональной направленности обучения в фортепианном классе на музыкально-педагогических факультетах / Сб. Профессиональная подготовка учителя музыки / Материалы межрегиональной научно-практической конференции - 232 с.
2. Головаха, Є. (2016). Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал, 19(1–2), 26–30. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/9561>
3. Гостева Д.Р. Проблема профессионально-творческой самореализации студента / Сб. Вопросы методики преподавания музыкально-исполнительских дисциплин. Межвузовский сборник научных трудов. Вып.2. - М.: МПГУ, 2001. - 124 с
4. Исаев, И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя [Текст] / И. Ф. Исаев. – 2-е изд. – Москва : Academia, 2004. 206 с.
5. Киричук О. В. Виховання у учнів інтересу до навчання. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1986. 46 с.
6. Краевский, В.В. Методология педагогического исследования: пособие для педагога-исследователя / В.В.Краевский. – Самара: Изд-во СамГПИ, 1994. 165 с.
7. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта України, 2008.
8. Щолокова О. Мистецька освіта у вимірах сучасності : проблеми теорії і практики: монографія. Дніпропетровськ, 2014.
9. Якушева С. Д. Культурологический подход в развитии мастерства педагога [Электронный ресурс] / С. Д. Якушева, М. А. Гуляева. – Режим доступа : <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/2979-2012-05-30-11-57-15>

Про автора:

Туровець Олена Василівна, аспірантка факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
<https://orcid.org/0000-0002-4369-9734>

Turovets O. V.

Structural analysis of future piano teachers' methodological culture

The article examines the concept of culture in sociological, psychological and pedagogical aspects. Professional-pedagogical culture was identified as a separate element of pedagogical activity, which is considered as a complex integral generalized quality of the personality of a professional teacher, as a condition and prerequisite for effective pedagogical activity, as a generalized indicator of a teacher's professional competence and as a goal of his professional self-improvement. The concept of "methodical culture" is a subspecies of professional and pedagogical culture, since the latter characterizes the culture of pedagogical activity as a whole, in the unity of all its functions, and methodical culture is connected with the methodical context of professional activity, with the implementation of methodical tasks.

It has been established that the professional performance qualities of a piano teacher are based on a combination of many components: development of performance skills, work on culture and performance technique, development of theoretical knowledge. It is noted that performance training is one of the main aspects of the education of art students in institutions of higher education; accordingly, the concept of "methodical culture of a piano teacher" is a category that characterizes the professional qualities of a specialist taking into account the specifics of his professional activity. It is noted that the methodical and practical content of individual classes in the piano class should be formed on the basis of a personally oriented approach, taking into account individual psycho-physiological features, leading motivations, level

of performance training, developed abilities, qualities, knowledge, abilities, skills, motivation for educational and cognitive and creative and research activity, degree of manifestation of independence, will and creative initiative in the process of solving problematic tasks.

The definition of the concept of methodical culture of a piano teacher is formulated. The structure of the methodical culture of the future piano teacher is considered in the unity of four components: motivational-informational, operational-technological, reflective-evaluative and corrective-communicative.

Keywords: methodological culture; piano master; professional training; structure.

References:

1. Voronova, T. K probleme professyonal' noy napravlennoy obuchenyya v fortepyannom klasse na muzykal' no-pedahohycheskykh fakul' tetakh / Sb. Professyonal' naya podhotovka uchytelya muzyky / Materyaly mezhrehyonal' noy nauchno-praktycheskoy konferentsyy. 232 p.
2. Golovakha, Y. (2016). Ukrainian society: the ways of transformation. *Ukrainian Sociological Journal*, 19 (1–2), 26–30.
<https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/9561> [in Ukrainian].
3. Gosteva, D. Problema profesiyno-tvorchoyi samorealizatsiyi studenta / Sb. Voprosy metodyky prepodavanyya muzykal' no-yspolnytel' nykh dystsyplin. Mezhevuzovskyy sbornik nauchnykh trudov. Vyp.2. - M. : MPFU, 2001. - 124 p.
4. Isayev, I. Profesiyno-pedahohichna kul' tura vykladacha [Tekst] / Y. F. Isayev. – 2-e yzd. – Moskva : Academia, 2004. – 206 p.
5. Kirichuk, O. Vihovannya v uchniv Interesu do navchannya [Education of students' interest in learning]. Kyiv : T-vo «Znannya» URSR, 1986.
6. Kraevskyy, V. Metodolohyya pedahohycheskoho yssledovanyya: posoby dlya pedahohy yssledovatelya / V.V.Kraevskyy. Samara, 1994. 165 p.
7. Padalka, H. Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin). Kyiv : Osvita Ukrainy, 2008.
8. Shcholocova, O. Mystets' ka osvita u vymirakh suchasnosti : problemy teorii i praktyky [Art education in the dimensions of modernity: problems of theory and practice] : monohrafiya. Dnipropetrovsk, 2014.
9. Yakusheva, S. Kul'turolohycheskyy podkhod v razvytyi masterstva pedahoha [Elektronnyy resurs] / S. D. Yakusheva, M. A. Hulyaeva. <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/2979-2012-05-30-11-57-15>